

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА РУСНИСТИКУ

**ВЕЛИЧИНА МАЛИХ ЈЕЗИЧКИХ,
КЊИЖЕВНИХ, КУЛТУРНИХ И
ИСТОРИЈСКИХ ТРАДИЦИЈАХ**

ЗБОРНИК РАДОВА

Нови Сад 2012

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ

За издавача
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Главни и одговорни уредник
проф. др Јулијан Тамаш

Уређивачки одбор
проф. др Љубомир Белеј, проф. др Александар Дуличенко,
Проф. др Јанко Рамач, проф. др Јулијан Тамаш,
проф. др Оксана Тимко Ђитко, проф. др Михајло Фејса

Рецензенти
проф. др Александар Дуличенко
проф. др Јанко Рамач
проф. др Јулијан Тамаш
проф. др Михајло Фејса

ISBN 978-86-6065-144-2
COBISS.SR-ID 276184327

Зборник представљају радови са Међународне научне конференције,
одржане на Андревуљу од 20–21. априла 2012. године.

Рад Конференције финансијски су помогли
Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој АП Војводине
Национални савет русинске националне мањине

ВЕЛИЧИНА МАЛИХ ЈЕЗИЧКИХ, КЊИЖЕВНИХ, КУЛТУРНИХ И ИСТОРИЈСКИХ ТРАДИЦИЈАХ

ЗБОРНИК РАДОВА

Са Међународне научне конференције, одржане
на Андrevљу од 20–21. априла 2012. године

Нови Сад 2012

Мирослав Волощук
Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефани-ка, Івано-Франківськ
myrko79@rambler.ru

UDK: 314.743(=161.2)(436-89)''04/14''

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ (НА ПРИКЛАДІ РУСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У КОРОЛІВСТВІ УГОРСЬКОМУ XI – XIV ст.)¹

Анотація: Стаття написана на основі проведення багатолітньої роботи з вивчення руських переселенців до Угорського королівства в XI – XIV ст. Читачу представлені фактично основні висновки та окреслено проблеми, які ще потребують свого подальшого дослідження. Міграційні рухи із земель, підконтрольних князям роду Рюрика набули найбільш масштабних розмірів після татарського приходу в Європу. Автор констатує, що найбільша кількість документів, в яких відображені окремі аспекти біографії таких переселенців датовані другою половиною XIII – першою половиною XIV ст. Осіб, що змінили своє місце проживання на користь володінь Арпадів та Анжу безумовно у більшості випадків слід зараховувати до числа середньої та дрібної знаті, а умовно можна класифікувати у чотири групи

Ключові слова: міграція, руські переселенці, Арпади, Анжу, Угорщина, бояри, Галицька земля

Дослідження в царині міграцій, переселень племен, народів та націй впродовж багатьох століть на сьогоднішній день достатньо непросте, а особливо, коли мова йде про події доби Середньовіччя.

Цей період, наповнений різноманітними міграційними процесами, в рамках яких відбувалися асиміляція і поглинання одних етносів іншими, вироблялися критерії морально-етнічних цінностей на базі утвердження християнства, народжувалися і вмирили імперії, королівства, князівства і герцогства, змінювалися кордони і межі, а постійною залишалася тільки гегемонія *людей меча* над рештою суспільних верств, викликає чи не найбільше запитань у дослідників. Складність роботи з документальною базою, яка збереглася тільки фрагментарно, значна дочасна заполітизованість багатьох тем на сьогоднішній день залишали поза увагою істориків великі пласти вітчизняної історії, загалом, та окремих її територій, зокрема. Відновлення незалежності України поки-що не викликало суттєвих зрушень у дослідженні

¹ Матеріал до даної статті впродовж жовтня 2011 – лютого 2012 рр. вдалося зібрати завдяки усебічній підтримці словацького стипендіального фонду SAIA (Bratislava, Slovakia).

її минулого, хіба активізувало зацікавленість її історією у сусідів, з якими наші землі пов'язувала тривала багатовікова історична та культурна традиція. До таких відносяться угорці. Держава під керівництвом династій Арпадів та Анжу впродовж IX – XIV ст. досягла високого рівня розвитку, була одним із прикладів соціальної толерантності, релігійної віротерпимості в тогочасній середньовічній Європі.

Наукова актуальність даної проблеми зумовлена відсутністю належних досліджень в даній галузі не лише в Україні, але в цілому у Європі. Вивчення історії середньовічних еліт на сьогоднішній день у вітчизняній історіографії обмежується або ж написанням князівських біографій, або формуванням генеалогій нобілітету більш пізнього періоду (кінця XIV – XVIII ст.). Натомість немає праць, присвячених представникам руської знаті, що під тиском різних обставин покинули свої рідні землі і оселилися на постійне місце проживання в сусідніх країнах.

Довший час з різних причин дослідники історії Русі обмежувалися майже виключно літописними джерелами, зрідка залучаючи матеріали окремих хронік, пов'язаних виключно з правлячими династіями. Глибше звернення до латиномовних наративів та різноманітного актового матеріалу виявило таке явище як ранню міграцію різноманітних верств східнослов'янського населення, яка не знайшла відображення в літописних текстах. Можна тільки здогадуватися про схожість цього явища з міграціями німців, вірмен та караїмів в галицькі і волинські землі, ініціаторами і стимуляторами яких виступали самі князі.

Соціальні та політичні наслідки активних процесів переселення вихідців з руського світу до Угорщини є дуже глибокими. Дана обставина була пов'язана з багатьма причинами.

Проблема появи русі за Карпатами до переселення угорців (тобто, станом на кінець IX – початок X ст.) на сьогоднішній день являється більш, ніж заполітизованою, штучно і всебічно форсованою зацікавленими політичними та позаполітичними осередками в різних країнах Європи. Вказана концепція позбавлена серйозної історичної аргументації, не має відповідної джерельної бази, розбудована, головним чином, на здогадках, версіях, легендах та інших фольклорних матеріалах.

Основний масив наявних наративних та актових матеріалів, в тому числі, як опублікованих так і тих, які досі перебувають у різноманітних архівах, засвідчує появу на території Угорського королівства перших компактних переселенців з руських земель не раніше середини XI ст.² Дана динаміка зберігалась і в наступні покоління, будучи, головним чином, пов'язаною із русько-угорськими матримоніальними зв'язками, що інтенсивно розвивались від другої половини XI – початку XII ст. При цьому поземельна ідентифікація згаданих переселенців досі залишається для істориків

2 Див. зокрема: Волощук М.М. *Ruthenes in Regnum Hungariae (XI – XIV ст.)*: дискусії та пошуки, Україно-угорські етуди / Відповідальний редактор Л.Войтович, Львів, 2010, Вип.1, С.142-163.

загадкою, оскільки більшість із них відомі в межах володінь Арпадів виключно, як Rutheni. Наявні історичні джерела нічого не повідомляють про місце дочасного перебування та проживання абсолютної більшості досліджуваних персон. Специфіка роботи угорських канцеляристів полягала, очевидно, в тому, щоб якимось зручним чином «узагальнити» ідентифікацію вихідців з Русі задля уникнення можливих непорозумінь з документацією у майбутньому. При цьому, безумовно, більшість освічених угорців, серед яких були випускники університетів, чітко усвідомлювали ментальну (а, швидше за все, й етнічну) різницю між вихідцями з різних земель, підконтрольних представникам династії Рюрика.

Точно можна стверджувати лише про те, що значна частина переселенців представляла в минулому «руський» нобілітет³, відповідно будучи опривілейована після приїзду до Угорського королівства. В зв'язку з цим, королі, або ж їхні сановники на місцях та з відома династії надавали доволі значні земельні пожалування у формі феодинів (із правом довічного успадкування усіма наступними родичами), що передбачало, очевидно, перехід вказаних представників знаті на постійну службу. Останні виконували як військові функції, так і займались охороною кордонів королівства, перебували в якості дрібних та середніх урядовців при дворі короля, чи королеви, серед оточення представників заможної світської та духовної верхівки. Часто це були комеси, йобагіони (або ж сини йобагіонів) королівських фортець, магістри, пристапи, каштеляни замків, широко кваліфікувалися як *homo regis* та ін. Періодично згадувані у документах особи фігурували взагалі без посад, будучи вочевидь знатними за родовим походженням та заможними в майновому сенсі.

Широке коло повноважень, посади і титули, впливи при дворах володарів як Арпадської так і Анжуйської династій, участь у різноманітних військових кампаніях перетворили вихідців з руських земель на одну із досить помітних і активних громад іноземного походження в житті королівства XIII – XIV ст.

Частина переселенців після отримання нового місця проживання, продовжувала зберігати хоча б на рівні власної родової ідентифікації, або ж топонімічної прив'язки термін Rus, Ruska, Ruthenus, послуговуючись ним ще багато десятиліть (як, наприклад, рід Dobó-Ruska⁴, відомий в Угорському ко-

3 У даному випадку термін «руських» ми беремо в лапки, бо хоча ідентифікація угорськими канцеляристами переселенців із володінь Рюриковичів була майже у 100% випадків саме такою, більша частина мігрантів походила з Галичини, яка навіть в літописанні з Руссю практично не ототожнювалася. Тобто, Галицька земля – це не зовсім Русь, а місцеве населення даний політонім, що з часом перетворився у етнонім до кінця XIII – початку XIV ст. слабо застосовувало для власного означення. Більш поширеним окресленням було поняття «галичанин», що, безумовно не означало мешканців лише столиці землі.

4 Етимологія назви роду Dobó, Dobos може опосередковано засвідчувати участь одного з перших його представників у військових кампаніях королів у якості барабанщика.

ролівстві від XIV – до XVII/XVIII ст.⁵, чи рід Theza, який започаткував знамените угорське графське сімейство, одним із останніх відомих представників якого був граф Іштван Тиса, 1861–1918, соратник цесаря Франца Йосифа). Більшість учасників переселенського руху ідентифікувати із відомими літописам знаними боярами, чи представниками нижчих знатних прошарків суспільства видається майже неможливим.

Винятки становлять хіба що Володиславъ Кормиличич – Ladislaus Ruthenus⁶, з високою вірогідністю Судиславъ – Subislaus (etc.) de genere Ludan (?)⁷, можливо також Иванко Станиславич – Jowan filius Stanislai (згаданий в документації, що походила з хорватських володінь Угорщини, де серед слов'янського населення ім'я Ярослав майже не зустрічалося, а отже, швидше за все, належало переселенцеві), чи Арѣмѣи еппѣ Галичьскѣи⁸.

Відсутність літописних відомостей про абсолютну більшість досліджуваних нами персон, ідентифікованих за угорським джерельним матеріалом, може бути пов'язане не тільки з їх посереднім дочасним впливом в межах східнослов'янського світу. Літописна традиція фіксувала, як правило, найважливіші події, що мали місце у столичних осередках, рідше – на периферії. Тому, нам видається цілком можливим дочасне проживання окремих представників знаті, згаданих в пізніших актах, саме в околицях тієї чи іншої землі або князівства, посередню участь у політичному житті, військових справах тощо. Відтак і відсоток їхньої гіпотетичної появи в літописанні був дуже мізерний.

Окрім того, в межах Галицької землі у XII – XIII ст. мешкали представники боярських родів, які етнічно не походили із місцевого середовища, часто будучи представниками світу номадів. Серед таких, зокрема – Чагровичі, Халдесевичі та ін. На основі аналізу літописних даних нам видається неможливим встановити їхню етнічну самоідентифікацію після здобуття відповідного соціального статусу у Галичині, оскільки про це немає жодних повідомлень. Цілком припустимо, що іноземного походження була не одна галицька боярська родина. Довід Угорського королівства показує, що завоювання уграми Паннонії у IX – X ст. та подальші активні процеси

5 Anjou-kori oklevéltár, Szer. FPitt, Budapest – Szeged: Országos Tudományos Kutatási Alap, 1999, T.23. (1339), Old.130-131; Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (Anjoukori Okmánytár), Szer. I.Nagy, Budapest: A.M. Tud. Akadémia Könyvtár-dó-Hivatala, 1883, K.3 (1333 – 1339), S.550-552; Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), Ф.10 (Наджупан Березької жупи, м.Берегово), Оп.8, Спр.37, 1 арк. и др.

6 Волощук М.М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормиличича (1210 – 1214 рр., з перервами): міфи та реальність, *Вісник Прикарпатського університету*, Історія, 2009, Вип.15, С.38-48; Його ж. Невідомі сторінки біографії Володислава Кормиличича (1214 – 1232 рр.), *Вісник Прикарпатського університету*, Історія, Вип.16, Івано-Франківськ: ЦІТ, 2009, С.29-39.

7 Волощук М.М. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції, *Записки НТШ*, Львів, 2010, Т.260, Кн.1. (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін), С.257-273; Його ж. Доброслав Судич: спроба біографічного нарису, *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, Івано-Франківськ: Плай, 2010, Вип.2, С.20-31.

8 Галицький єпископ Артемії відправився разом з князем Ростиславом Михайловичем з Галича до Угорщини, після того, як протягом кінця 30 – початку 40-х рр. XIII ст. Данило Романович кілька разів опановував місто. Але чи добрався він туди – ми не знаємо, оскільки джерела про це мовчать (Ипатьевская летопись, ПСРЛ, М.: Языки славянской культуры, 2001, Т.2, Изд.2, Стб.777, 793).

внутрішньої колонізації в XI – XIII ст. спричинили до формування не лише місцевого угорських, чи слов'янських за походженням знатних родів, але й кабарських, німецьких (Саксонія, Швабія), фланманських, валлонських, італійських, чеських та ін. Не одне сімейство було прийшлим, набувши відповідного високого суспільного статусу в межах володінь Арпадів після переселення та освоєння на нових землях. Це було закономірним явищем для всього строкатого в етнічному сенсі європейського універсаму епохи Середньовіччя.

Як показують джерельні дані, схожі процеси мали місце і в Галичині. Зокрема, перемишльський тисяцький Ярун, очевидно прибув сюди із Новгороду, Гліб Зеремієвич – з Пересопниці. Не виключено, що польським було ім'я галицького боярина Держикрая. Таких прикладів досить багато і деякі із них представлені на сторінках наукових досліджень⁹.

Звідси й виникає проблема ідентифікації тієї частини боярства, яка мешкала в межах Галицької землі, не ідентифікувалась як «русь», оскільки гіпотетично могла бути іноземного походження, зберігаючи знання про своє родове коріння. Відтак переселення таких представників з територій підвладних Рюриковичам до Угорщини хоча й могло фіксуватися на сторінках документів, однак втрачало елемент етнічної ідентифікації осіб, а це у свою чергу позбавляє дослідника будь-якої можливості з'ясувати місце їхнього дочасного проживання. Враховуючи той факт, що мова слов'янських народів Центральної Європи майже не відрізнялась¹⁰, чималий відсоток знаті Галицької землі могли становити вихідці із сусідніх слов'янських територій Польщі чи Угорщини, які зберігали родовий чи майновий зв'язок зі своїми попередніми землями.

Проведені усебічні дослідження демонструють, що локалізація розселення переселенців, яких можна чітко або ж із високим відсотком вірогідності ідентифікувати як руські, не мала принципових закономірностей.

9 Див. наприклад, роботи А.Петрика (Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі, Дрогобицький краєзнавчий збірник, Дрогобич: Вимір, 2002, Вип.6, С.105-117; Його ж. До питання становлення боярських родів у період князіння династії Романовичів, Король Данило Романович і його місце в українській історії, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила, Редколегія Я.Дашкевича та ін., Львів: ВМС, 2003, С.137-142; Його ж. Про формування боярських родів у період князіння династії Романовичів, Княжа доба: історія і культур, Відп. ред. Я.Ісаєвич, Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2007, Вип.1, С.115-122 і др.) і А.Юсуповича (Jusupović A. Elity ziemi halickiej i włodzi-mierskiej w czasach Romanowiczów (1205 – 1269). Studium prozopograficzne. Praca doktorska, Warszawa, 2011, 294 s.).

10 Зданого приводу в документах маємо чималу кількість згадок, зокрема із середовища францисканських монахів-місіонерів. Див. наприклад: Христианский мир и «Великая Монгольская империя». Материалы францисканской миссии 1245 года / Подготовка латинского текста и перевод С.В. Аксенева А.Г. Юрченко. Экспозиция и исследование А.Г. Юрченко, СПб.: Евразия, 2002, С.78, 101 (дані ченця Ц. де Брідія); Матузова В.И. Английские средневековые источники IX – XIII вв. Тексты, перевод, комментарии / Ред. В.Пашуто, М.: Наука, 1979, С.78, 85-86 (повідомлення Бартоломея Англійського), С.199, 213 (свідчення Френсіса Бекона); Bacon Roger. The Opus Majus / Edit John Henry Bridges, Oxford: At the Clarendon Press, MDCCCXCVII, Vol.1, P.360; Іоанн де Плано Карпини Історія Монголів. Вільгельм де Рубрук Путешествіє въ Восточныя страны / Введеніє, переводъ и примѣчанія А.І. Малина, С.-Петербургъ: Изданіє А.С. Суворина, 1911, С.101 (повідомлення Вільгельма Рубрука).

Безумовно, що більшість із досліджуваних нами персон могли мешкати в передгірських територіях галицьких Карпат. Дана теза підтверджується джерельними відомостями про отримання в майбутньому таких земельних пожалувань, які в господарському відношенні та з точки зору географічного розташування дуже нагадували східнокарпатське прикордоння (сучасні Вишницький район Чернівецької області, Богородчанський, Верховинський, Долинський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рожнятівський райони Івано-Франківської області, Самбірський, Сколівський, Стрийський, Турківський райони Львівської області, Підкарпатське воєводство Польщі, регіон Буковина в Румунії – тобто терени, які впродовж XII – першої половини XIV ст. в різний час входили до сфер впливу галицьких володарів). Подібна практика очевидно була не поодинокую, оскільки дозволяла інтенсивніше вести освоєння внутрішніх земель королівства, грамотно використовувати природні поклади та ін. Відтак володіння переселенців у таких комітатах, як Ліптоу, Туроц, Спіш, Шариш, Земплен, Марамарош, Клуж у Трансільванії та ін. можна, на нашу думку, розглядати як цілком закономірне явище з точки зору господарської доцільності окремо взятої родини та економічної політики правлячої династії, загалом.

Проведений нами неодноразовий науковий об'їзд даних територій у 2007, 2009, 2011 – 2012 рр., здійснення мікротопонімічних досліджень, фотознімки, картографування на практиці лише додатково підтвердив висловлене вище припущення.

Саме на території майбутньої Словаччини, Румунії, частково східної Угорщини існували компактні громади, які з часом почали називатися русинськими¹¹, однак, як ми переконані, втратили знання про шляхи потрапляння їхніх прародичів до Угорщини, використовуючи на пересічному побутовому рівні версію про цілковиту автохтонність. При цьому апологети даної концепції досі не можуть підкріпити її належними аргументами, оскільки ймовірність розташування в передгір'ях Карпат «Марки русів» (*Marchia Ruthenorum*), відомої з «Житія» єпископа Зальцбургу Конрада від 1127 р. – не витримує наукової критики¹².

Тим не менше, на рівні мікротопонімічного аналізу відтворити деталі господарської діяльності, суспільного становища, майнових відносин східнослов'янських переселенців на території Угорщини дуже проблематично. Попри наявність руської топоніміки, більшість гідронімів, омонімів, мікротопонімів слов'янського походження, що за фонетичним і

11 Зокрема, наші підрахунки, виконані згідно «Географічного словника Угорщини», автором якого у середині XIX ст. був засновник угорської статистичної науки, член-кореспондент Угорської Академії наук Елек Фійнеш, показали, що в межах сучасного Закарпаття існувало не більше 10 поселень, безпосередньо пов'язаних із руською топонімікою (Фійнеш Е. Географічний словник Угорщини (Опис населених пунктів Закарпаття середини XIX ст.) / Переклад і упорядкування Й.Кобала, Ужгород: ТОВ «ІВА», 2011, С.12-13, 15-16, 56, 64, 67, 71, 78-79). Інші ж виникали на основі слов'янських, угорських, німецьких та ін. назв.

12 Див. наприклад: Галенко О. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст., в.: Наукові записки / Збірник, К., 2006, Серія «Політологія і етнологія», Вип.29, С.6-16.

лексичним контекстом нічим не відрізняється від аналогів усього іншого слов'янського світу. Відтак, зустрічаючи на сторінках документів або в результаті польових досліджень той чи інший слов'янський топонім, чи мікротопонім без яскраво вираженого «руського» наповнення, ми не маємо підстав чітко з'ясувати, хто був його автором – переселенець із володінь Рюриковичів, чи місцевий слов'янський мешканець. Угорське королівство в силу об'єктивних причин у топонімічному сенсі являло собою територію головним чином сформовану зі слов'янських назв.

Загалом, усі відомі на сьогоднішній день особи, що становлять інтерес для даного дослідження умовно можуть бути розподілені на чотири групи:

1. безумовно персони руського походження, що чітко прослідковується на основі аналізу джерел, зрозуміло із імені (*Rutenus, Ruthen, Oros, Wruz, Urus, Vrwz* etc.), або ж родового чи патронімічного предикату (*genere Ruthenus* etc.). Такими особами були, зокрема: *Ruten Comes, Vruz Jobagio, Dominicus Ruthenus, Iudex Nicolaus filius Laurency de genere Vrs, Maladik/Mladik Ruthenus, Lancearius Myculay filius Rutheni, Magister Theza rutenus, Homo regis Orosz (Ruthenus) Iwanka, Hospites Ozyph ruthenus et Johannes Oruz* та ін.

До даної групи умовно можна віднести осіб, чиїми батьками були вихідці з королівських земель Арпадів – Віт, Вітомир, Пот і т.д. Їхні ж нащадки в межах Галицької землі носили відповідні імена – Юрьї Витановичь, Глѣбь Потковичь, Витовичь Володиславь та ін.

Невирішеною проблемою для вчених в даному випадку залишається конкретна дочасна поземельна ідентифікація більшості із вище перерахованих осіб. Невідомо, яке князівство, чи землю представляли згадані переселенці, а, відтак, неясними виглядають цифри щодо відтоку населення з того, чи іншого осередку Русі. Важко однак і привести точно відому кількість такого роду переселенців з огляду на об'єктивну неспроможність обліку членів окремих руських громад, зафіксованих документально. Часто серед руських мігрантів неможливо встановити наявність нащадків та їхню самоідентичність;

2. особи, етнічне коріння яких з високою вірогідністю (*sic!*) могло б бути саме руським, оскільки в документах вони постають, як *dictus Rutheni/Orosi/Wrusi/Vruzi* etc. Бути названим чи прозваним «руським» могли, звичайно, люди, які походили з-за Карпат (на території їх умовний етнічний предикат міг автоматично отримувати статус другого, чи третього імені), однак такими цілком могли бути персони, пов'язані з Руссю політичними, торговельними, чи релігійними справами, будучи не обов'язково вихідцями звідти (*Iwan dictus Oroz, Comes Nicolaus dictus Orrus, castellanus Ledniche Nicolaus dictus Orrus, Georgius dictus Orrus, Paulus dictus Orrus, Magister Petrus dictus Orrus, Magister Miklos dictus Orrus* та ін.). До цієї ж групи гіпотетично можна віднести людей, що носили ім'я *Oroz*, хоча батьківський предикат не обов'язково мусів засвідчувати приналежність носія даного імені до числа русі.

Однак, подібне ототожнення нерідко ускладнює пошуки. Аналогічні приклади «руської ідентичності» маємо серед німецької купецької знаті, яка була тісно пов'язана торговельними зв'язками з руським світом (зокрема, Henricus von Plauen der Russe, що був родом з міста Торунь в Польщі¹³). При цьому носії подібного ототожнення з родової точки зору не мали нічого спільного з руськими знатними родинами. Зокрема, нам так досі і неясно, чому в середині XIV ст. окремі представники роду Pethene почали йменуватися у документах, як dicti Oros (факт чого невідомий із джерел попередніх десятиліть): це було пов'язане із дочасним руським походженням їхнього невідомого із джерел прародича, що колись у середині XIII ст. (?) переселився до Угорщини і залишився там жити, чи така історична пам'ять виникла внаслідок тісних контактів магістра Петра сина Петене (Петро Петуня) із галицьким князем Андрієм Юрієвичем на предмет участі останнього в боротьбі з династією Анжу за спадщину Арпадів та здобуття в подальшому угорської королівської корони¹⁴?

Складність подібної ідентифікації має місце і щодо персони літописного боярина Судислава, гіпотетично ототожненого нами із представником чеського (можливо – місцевого слов'янського) роду Лудан, що перебував на службі у Арпадів і відомий із актового матеріалу, як Sidizlou/ Subislaus/ Zabslaus/ Zabazlaus/ Zebeslaus/ Zebezlaus/ Zoboslaus/ Zobozlaus/ Zobuslaus/ Zubuslaus/ Zubuzlaus de genere Ludan. Використовуючи метод контамінації, ми не виключаємо, що мова в даному випадку йшла про одну і ту ж персону. Тим не менше, дане питання залишається дискусійним. Так само непросто встановити етнічне походження одного з останніх найвпливовіших бояр Руського королівства Дмитра Детька, відомого також з угорських джерел, як Comes Dechk, Capitaneus Ruthenorum. Чисельні топонімічні згадки, імена знатних осіб типу Dechk, Detk, Dethk, Detkh, Dethka та ін. віднайдені нами в документах, що стосувалися комітату Абауйвар дозволяє зробити припущення про ймовірно слов'янське коріння батьків досліджуваної особи, можливо навіть із числа колишніх переселенців до Угорщини з руських земель. Не виключеною є також і можлива угорська родова приналежність боярина. Тим не менше, за браком прямих підтверджень висловлені міркування є лише версією¹⁵:

3. мешканці поселень (Oroslinku, Rutheni, Orosi, Oroskapu etc.), які були засновані саме вихідцями з Русі, що зрозуміло із кореневої основи назв. Однак в даному випадку бути впевненим в тому, що представники третього, четвертого і подальших поколінь зберігали власну етнічну ідентифікацію важко з огляду на відсутність прямих джерельних підтверджень такої

13 Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku), Kraków: Avalon, 2008, S.368.

14 Див. зокрема: Волошук М.М. До питання східнослов'янського походження Петра Петуні, Український історичний журнал, 2011, №3, С.21-35.

15 Волошук М.М. Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовіка I, Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна акад.-мія наук України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2012. – Вип.6. – С.269-279.

тенденції та присутність у актах відверто неугорських імен (Ethened, Educh, Othmar, Denklinus, Imre, Kristóf, Máté, Mátyás, Egyed, Batur, Balázs, Baxa etc.). Особа, яка в документах фігурує, як, наприклад, Miklós filius Bydke filius Ethened nobiles de Ruska, чи János Orozthoni filius Petri, або ж Ruzka-i Jakab може бути як вихідцем із даного поселення в якомусь невідомому чітко поколінні, або ж призначеним урядовцем, який не мав жодного відношення до місцевих родин. Дана група осіб потребує більш ретельного міждисциплінарного вивчення, що не являється предметом даної роботи.

4. окремою групою, на нашу думку, є представники галицької (а також, можливо, волинської) знаті, що були немісцевого етнічного походження, заснувавши тут свої роди завдяки торгівельній, чи ремісничій діяльності. Вони в жодному випадку не ідентифікувалися як «русь» в літописанні. Відтак їхнє гіпотетичне переселення до Угорщини у XII – XIV ст. не відображене в сенсі етнічної ідентифікації в актових документах королівства, а отже, не дає нам можливості навіть приблизно встановити кількість такого роду осіб, місце їхнього майбутнього проживання, соціальні та майнові обов'язки тощо. Це найскладніша для виявлення група переселенців.

З'ясування феномену збереження етнічного самоусвідомлення та самоідентифікації серед руських переселенців на локальному топонімичному та географічно більш широкому – поземельному (комітатському), регіональному (група комітатів) рівнях являється вкрай необхідним для вивчення динаміки зростання їхньої чисельності в XV – XVIII ст., витворення специфічних форм їхньої субкультури, мовленнєвих особливостей, менталітету тощо.

Проживання сімей переселенців із руських земель у межах Угорського королівства, заснування ними цілого ряду родів знатного та середнього за знатністю походження, все ж майже не відобразилося на рівні геральдики, чи сфрагістики. В гербовниках та на зображеннях печаток ми не знаходимо якогось-небудь «руського» впливу, який неодноразово залишали на аналогічних відзнаках переселенці з німецьких земель, зокрема, де геральдична традиція була багатшою. Даний висновок підтверджується на основі вивчення досвіду сучасних словацьких істориків¹⁶, залишаючи чергові нерозв'язані питання для майбутніх поколінь вчених.

Вирішення подібних завдань можливе через прискіпливе дослідження шлюбних зв'язків як в середовищі самих груп «руських» переселенців, так і з представниками інших народностей, поряд з цими вони мешкали. Подібні приклади відомі з джерел (зокрема сім'я, де чоловік і жінка були з високим рівнем вірогідності вихідцями з Русі: Rusa et Vrs (не виключається приналежність даного чоловіка до роду ведмеда – «ursus» з латини) – фігуранти

16 Novák J. Pečate miest a obcí na Slovensku: V 2 z, Bratislava: Nikara, Krupina, 2008, Z.1, S.37, 42, 68,79, 103, 127, 141, 159, 194, 202, 241, 266, 277, 281, 309, 317, 340, 348, 352, 391, 393, 401, 423, 447, 463, 490, 522, 576, 585, 611, 617, 623, 626, 644, 674; *Ibid.* Pečate miest a obcí na Slovensku. – Z.2. – S.60, 87, 89, 100-101, 103, 106, 128, 161, 208-213, 225, 248, 266, 294, 298, 309-310, 335, 379-380, 431, 433, 442, 448, 453, 461, 463, 466, 477-478, 483, 497, 517, 527, 535.

угорського диплому від 19 травня 1302 р.). Важливим в даному випадку виглядає вивчення соціальної політики не лише очільників династії Арпадів, чи Анжу, але й Люксембургів, Ягеллонів, Габсбургів, що неодноразово посідали угорський престол від кінця XIV до першої чверті XVI ст., маючи власне бачення щодо місця та ролі неугорських народностей в межах держави.

Безумовно, свіжих сучасних оцінок вимагає церковна політика папської курії (авіньйонського і поставіньйонського періодів, часів Великої схизми) та угорських архієпископств стосовно некатолицьких громад країни, особливо – на фоні поширення в королівстві симпатій до вчень Джона Уікліфа, Яна Гуса та протестантських ідей XV – XVI ст. (насамперед, Мартина Лютера та Жана Кальвіна). Релігійна та конфесійна складова завжди залишалася важливим атрибутом та визначником, рушієм, мотиватором внутрішнього світу, психології, певних особистісних установок «національних» громад, які в силу різних причин опинилися поза межами свого попереднього, рідного місця проживання.

Відтак, коло досліджених та вирішених нами питань нічим не менше за спектр завдань, які ще слід розв'язати в перспективі. Дана стаття, будучи підсумком багаторічних досліджень, водночас відкриває перелік нових тем. Проведена в останній час робота була покликана через пересічне історичне дослідження встановити не лише перипетії та тенденції переселення до Угорщини представників так званого першого покоління вітчизняної «діаспори», а, насамперед, на рівні наявних теперішніх гострих наукових та політичних дискусій дати відповідь на питання про дочасне етнічне походження громад та окремих осіб, які чітко і безапеляційно самоідентифікуються, як *русини*.

Безумовно, що більшість наукових результатів даного дослідження має практичне значення та подальшу перспективу вивчення. Тему не можна вважати закритою. Крім потреби перегляду цілого ряду сторінок вітчизняної історії досліджуваного періоду, є гостра потреба продовжувати вивчення процесів переселення вихідців з Русі до інших країн Європи – Польщі, Литви, Німеччини, Італії, на Балкани тощо. Це дозволить усвідомити нам власне історичне місце серед інших народностей континенту.

Проведене дослідження цілком вписується в загальноєвропейські розробки щодо вивчення обставин формування різних суспільних станів та прошарків доби Середньовіччя, їх мобільністю, проблем виникнення осадництва як таких тощо

Крім суто наукового значення авторські висновки можуть бути використані при розробці стратегії розвитку внутрішньополітичного розвитку країни її близьких і далеких сусідів, особливо щодо національних меншин, для вирішення локальних транскордонних непорозумінь, з метою підтримки усеоможливого розвитку української діаспори в Угорщині, Словаччині, Хорватії, Румунії, Сербії та інших країн, що в добу Середньовіччя входили до складу Угорського королівства. Вивчення власного історичного досвіду че-

рез подібного роду дослідження дозволить повноцінно окреслити місце та роль української історії в системі європейських старожитностей та на сучасному етапі.

Дослідження розраховане також на пошук історичних та археологічних досліджень і студій в обраній царині. Грунтовнішого вивчення потребує також політика переселення в межі королівства Русі німецьких купців та ремісників, а також, можливо представників нобілітету, вірменів та караїмів, яка проводилася Данилом Романовичем та його наступниками. Тобто йдеться в першу чергу про дослідження гігантського масиву німецьких актів як збережених в архівах так і опублікованих протягом останніх двох століть. Археологам варто було би досліджувати не тільки відомі осередки проживання представників боярства у межах Галицької землі, наприклад. Перспективними з точки зору двосторонніх та багатосторонніх відносин виглядає співпраця зі словаками, угорцями, румунами в сенсі дослідження місць перебування і проживання руських переселенців в Угорському королівстві. Привабливими осередками подібних розкопок є села Пограніце, Луданіце, Любела та ін. Шляхом такого співробітництва українська і центральноєвропейська історична наука може відкрити для себе абсолютно невідомий пласт речових джерел, яких дуже бракує для проведення відповідних студій в теперішніх умовах. У якості прикладу можна привести згадуваний у документах монастир на території села Луданіце, в якому від XIII ст. хоронили представників роду Лудан.

Наші розробки можуть прислужитися фахівцям, які досліджують проблеми історії етнічних меншин в Україні та за кордоном, вивчають економічне та громадсько-культурне співробітництво нашої держави з країнами Центральної та Західної Європи, сприяють розширенню й поглибленню зв'язків України зі своїми сусідами та її європейського вибору на сучасному етапі.

Проведені нами розробки можуть покращити розвиток вітчизняної та європейської відпочинкової інфраструктури, активізувати польові дослідження на місцях проживання колишніх галицьких бояр і князів, відкривати нові музейні комплекси, робочі місця, формувати туристичні маршрути тощо.

Дане дослідження орієнтоване на поглиблене зацікавлення молодим поколінням вітчизняними середньовічними старожитностями, створення новітньої генерації фахівців.

Література:

- Волощук М.М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210 – 1214 рр., з перервами): міфи та реальність, Вісник Прикарпатського університету, Історія, 2009, Вип.15, С.38-48.
- Волощук М.М. Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису, Карпати: людина, етнос, цивілізація, Івано-Франківськ: Плай, 2010, Вип.2, С.20-31.
- Волощук М.М. До питання східнослов'янського походження Петра Петуні, Український історичний журнал, 2011, №3, С.21-35.
- Волощук М.М. Невідомі сторінки біографії Володислава Кормильчича (1214 – 1232 рр.), Вісник Прикарпатського університету, Історія, Вип.16, Івано-Франківськ: ЦІТ, 2009, С.29-39.
- Волощук М.М. Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I, Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2012. – Вип.6. – С.269-279.
- Волощук М.М. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції, Записки НТШ, Львів, 2010, Т.260, Кн.1. (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін), С.257-273.
- Волощук М.М. Ruthenes in Regnum Hungariae (XI – XIV ст.): дискусії та пошуки, Україно-угорські етуди / Відповідальний редактор Л.Войтович, Львів, 2010, Вип.1, С.142-163.
- Галенко О. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст., в.: Наукові записки / Збірник, К., 2006, Серія «Політологія і етнологія», Вип.29, С.6-16
- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), Ф.10 (Наджупан Березької жупи, м.Берегово), Оп.8, Спр.37, 1 арк.
- Іоаннъ де Плано Карпини Історія Монгаловъ. Вильгельмъ де Рубрукъ Путешествіе въ Восточныя страны / Введеніе, переводъ и примѣчанія А.І. Малеина, С.-Петербургъ: Изданіе А.С. Суворина, 1911.
- Ипатьевская летопись, ПСРЛ, М.: Языки славянской культуры, 2001, Т.2, Изд.2.
- Магузова В.И. Английские средневековые источники IX – XIII вв. Тексты, перевод, комментарии / Ред. В.Пашуто, М.: Наука, 1979.
- Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі, Дрогобицький краєзнавчий збірник, Дрогобич: Вимір, 2002, Вип.6, С.105-117.
- Петрик А. До питання становлення боярських родів у період княжіння династії Романовичів, в.: Король Данило Романович і його місце в українській історії, / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, Громадський

- комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила, Редколегія Я.Дашкевич та ін., Львів: ВМС, 2003, С.137-142.
- Петрик А. Про формування боярських родів у період княжіння династії Романовичів, Княжа доба: історія і культур, Відп. ред. Я.Ісаєвич, Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2007, Вип.1, С.115-122
- Фийнеш Е. Географічний словник Угорщини (Опис населених пунктів Закарпаття середини ХІХ ст.) / Переклад і упорядкування Й.Кобалю, Ужгород: ТОВ «ІВА», 2011.
- Христианский мир и «Великая Монгольская империя». Материалы францисканской миссии 1245 года / Подготовка латинского текста и перевод С.В. Аксенева А.Г. Юрченко. Экспозиция и исследование А.Г. Юрченко, СПб.: Евразия, 2002.
- Anjou-kori oklevéltár, Szer. F.Piti, Budapest – Szeged: Országos Tudományos Kutatási Alap, 1999, T.23. (1339).
- Bacon Roger. The Opus Majus / Edit John Henry Bridges, Oxford: At the Clarendon Press, MDCCCXCVII, Vol.1.
- Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (Anjoukori Okmánytár), Szer. I.Nagy, Budapest: A.M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1883, K.3 (1333 – 1339).
- Dąbrowski D. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku), Kraków: Avalon, 2008.
- Jusupović A. Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205 – 1269). Studium prozopograficzne. Praca doktorska, Warszawa, 2011
- Novák J. Pečate miest a obcí na Slovensku: V 2 z, Bratislava: Nikara, Krupina, 2008, Z.1.
- Novák J. Pečate miest a obcí na Slovensku: V 2 z, Bratislava: Nikara, Krupina, 2008, Z.2.

МИРОСЛАВ ВОЛОЩУК

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ СРЕДНЕВЕКОВЫХ
МИГРАЦИОННЫХ ДВИЖЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ РУССКИХ
ПЕРЕСЕЛЕНЦОВ В КОРОЛЕВСТВЕ
ВЕНГЕРСКОМ XI-XIV ВВ.)**

Резюме

Статья написана вследствие проведения многолетней работы (около десяти лет) по изучению русских переселенцев в Венгерского королевства в XI – XIV вв. (из социальный статус, движимое и недвижимое имущество, семейные отношения, уровень субординации в новом обществе и др.) Читателю представлены фактически основные выводы данного длительного исследования, а также намечены проблемы, которые еще требуют своего дальнейшего анализа. Миграционные движения из земель, подконтрольных князьям рода Рюрика получили наиболее масштабное развитие после татарского прихода в Европу. Автор констатирует, что наибольшее количество документов, в которых отражены отдельные аспекты биографии таких переселенцев, датированы второй половиной XIII – первой половиной XIV вв. Персон, изменивших свое место жительства в пользу владений Арпадов и Анжу безусловно в большинстве случаев следует причислять к средней и мелкой знати, а условно можно классифицировать в четыре группы

Ключевые слова: миграция, русские переселенцы, Арпады, Анжу, Венгрия, бояре, Галицкая земля

САДРЖАЈ

Уређивачки одбор ХИЉАДЕ ГОДИНА ИСКУСТВА МАЛОБРОЈНИХ ЗАЈЕДНИЦА ДА БИ СЕ ДОСТОЈАНСТВЕНО ЖИВЕЛО.....	5
Алекандар Касаш БОГУМИЛ ХРАБАК И ВОЈВОЂАНСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ.....	7
Владан Гавриловић ПОЧЕЦИ НАСЕЉАВАЊА РУСИНА У БАЧКУ (КРСТУР, КУЦУРА, НОВИ САД)	19
Mirjana Milankov, Tijana Grabar, Milan Janković OSOBE SA INVALIDITETOM U BEZBEDNOJ ZAJEDNICI	27
Борис Стојковски НЕКОЛИКО СЛИКА ИЗ ЖИВОТА ЈЕВРЕЈА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ УГАРСКОЈ	37
Ивана Јанич ЕЛЕМЕНТЫ ИЗ КУЛТУРНОЙ ЖИЗНИ АРУМЫНОВ НА ЮГЕ СЕРБИИ	45
Rajko Djurić IDENTITET ROMA U OKVIRU NAUČNO-TEORIJSKIH PARADIGMI	53
Павло-Роберт Магочій ЧЕТВЕРТА РУСЬ: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ В НОВІЙ ЄВРОПІ.....	65
Олег С. Румянцев РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ БАЧВАНСЬКО- СРЕМСЬКИХ РУСИНІВ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ	77
Валерій Власенко ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СВЯТА МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ.....	95

Мирослав Волошук ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ (НА ПРИКЛАДІ РУСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У КОРОЛІВСТВІ УГОРСЬКОМУ XI – XIV ст.).....	107
Peter Šoltés ”JESTLI MEDZI UNIATMI NA SEVERO-VÝCHODE UHORSKA SÚ I SLOVÁCI, TAK HĽADAJME ICH, KDE A KTORÍ SÚ”.....	121
Дюра Гарди КОНЦЕПТ ІСТОРИЇ БАЧВАНСКО-СРОМСКИХ РУСНАЦОХ ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА.....	141
Микола М. Цап ШЕЙДЗЕШАТ РОКИ ЧАСОПИСА „ШВЕТЛОСЦ”.....	151
Slobodan B. Medojević CRNOGORCI U VOJVODINI 1945-1948.	155
Янко Рамач НАЦІОНАЛНИ И РЕЛІГІЙНИ НАЗВИ РУСНАЦОХ У ЮЖНЕЙ УГОРСКЕЙ У ХVIII И ПЕРШЕЙ ПОЛОВКИ ХІХ ВІКУ.....	169
Sergej Tamaš NACIONALNE MANJINE U ZEMLJAMA POSTSOCIJALISTIČKE TRANZICIJE.....	185
Julijan Tamaš THE GREATNESSES OF THE SMALL POETICS OF REGIONAL AND SMALL LITERARY TRADITIONS	195
Любомир Белей КИЄВОРУСЬКИЙ, АБО УКРАЇНСЬКИЙ ТА НЕОРУСЬКИЙ ДИСКУРСИ (кін.ХІХ – поч. ХХІ ст.).....	203
Юлиан Рамач ПИСНЯ “БРАЦА РУСНИИ”.....	211
Stevan Konstantinovic GRIMM BROTHERS FAIRY TALES IN SAFETY FUNCTION OF YOUNG AGE CHILDREN.....	219

Александр Дмитриевич Дуличенко ЮГОСЛАВО-РУСИНСКИЙ (ЮЖНОРУСИНСКИ) И ВОЗДЕЙСТВИЕ НА НЕГО СЕРБСКО-ХОРВАТСКОГО.....	233
Андраш Золтан ВЕНГЕРСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В НЯГОВСКИХ ПОУЧЕНИЯХ.....	251
Miroslav Dudok OTÁZKY ENDOSFÉRY A EXOSFÉRY V MÁLOPOUŽÍVANÝCH A MINORITNÝCH JAZYKOSCH	257
Оксана Тимко Дітко МОДЕЛИ ТВОРЕННЯ ПРИСЛОВНІКОХ У РУСКИМ ЯЗИКУ	273
Анамария Рамач Фурман ОСОБЛІВОСЦИ КОНСОНАНТИЗМА ЄДНЕЙ РУСКЕЙ РУКОПИСНЕЙ КНІЖКИ З КОНЦА ХІХ ВІКУ	287
Александр Мудри ПОЛЬОДІЛСКА ЛЕКСИКА ПРИ РУСНАЦОХ У ВОЙВОДИНИ.....	307
Михайло Фейса ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИ ЕЛЕМЕНТИ И ЇХ АДАПТАЦИЯ У РУСКИМ ЯЗИКУ.....	319
Маріанна А. Лявинец КОДИФІКАЦІЯ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА У МАДЯРЩИНІ (Актуальность и проблемы).....	331
Anna Plišková RUSÍNSKY JAZYK NA SLOVENSKU V „TREŤOM“ NÁRODNOM OBRODENÍ	339
Гайналка Фирис КЛАСИФІКАЦІЯ ПРЕЗВИСКОХ МАДЯРСЬКОГО ПОХОДЗЕННЯ ПРИ БАЧВАНСЬКО-СРИМСЬКИХ РУСИНОХ СПРАМ ЇХ МОРФОЛОГІЙНИХ ПРИКМЕТОХ.....	359
Олена Дуць-Файфер КОЛОНІАЛЬНЕ, АНТИКОЛОНІАЛЬНЕ І ПОСТКОЛОНІАЛЬНЕ В СУЧАСНІЙ ЛЕМКІВСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	377
Илона Грецешин РУСКИ ЯЗЫК У РЕПУБЛИКИ ГОРВАТСКЕЙ	397